

PROCESI DEAGRARIZACIJE IN URBANIZACIJE SLOVENSKEGA PODEŽELJA*

Prof. dr. Vladimir Klemenčič*

Izveček

V prispevku so osvetljeni elementi procesa diferenciacije slovenskega podeželja, ki se je v štirih desetletjih pod vplivom industrializacije in konceptom policentričnega regionalnega razvoja diferenciralo na območja urbanizacije, prehodna območja in območja depopulacije. To diferenciacijo je spremljala rast deleža v industriji zaposlenega prebivalstva in posledično hiter upad deleža kmečkega prebivalstva. Upadanje deleža in števila kmečkega prebivalstva pa je odprlo številne nove probleme (opuščanje obdelave zemlje, ozelenjevanje, ogozdovanje), kar povzroča velike težave pri vzdrževanju kulturne pokrajine, zlasti na območjih depopulacije.

***Ključne besede:** industrializacija, deagrarizacija, depopulacija, diferenciacija podeželja, opuščanje obdelave zemlje.*

PROCESSES OF DEAGRARIZATION AND URBANIZATION OF SLOVENE RURAL AREAS

Abstract

The treatise deals with elements of the processes of differentiation of Slovene rural areas which have been differentiated during the last four decades under the condition of industrialization and the concept of polycentric regional development into regions of urbanization, regions of transition and regions of depopulation. This differentiation was accompanied by the growth of the number of the population which was employed in industries and consequently quick decline in the percentage of agrarian population. The numeric decline of agrarian population as well as decline in its percentage however opened numerous new problems (i.e. abandoning of the farm land, growing of the forests, growing of the greenlands) which cause great problems with maintenance of cultural landscape especially at the regions of depopulation.

***Key words:** industrialization, deagrarization, depopulation, differentiation of countryside, abandoning the farmland.*

---

* Prof. dr. Vladimir Klemenčič, redni profesor v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Mucherjeva 1, UDK klasifik.

Uvod

Ozemlje današnje Republike Slovenije je v štiridesetih letih (od petdesetih do devetdesetih let 20. stoletja) doživelo hitro urbanizacijo in deagrarizacijo, saj se je še pred drugo svetovno vojno ostra meja med mestom in podeželjem skoraj povsem zabrisala. Procesi diferenciacije podeželja, ki so se začeli že nekaj let po drugi svetovni vojni, so najprej skoraj enotno agrarno podeželje razdelili v tri tipe (območja urbanizacije, prehodna območja in območja depopulacije). Po osamosvojitvi Slovenije pa se vedno bolj uveljavlja tendenca oblikovanja dveh tipov agrarnega podeželja. Vzrok za to je nadaljnja diferenciacija tako imenovanih prehodnih območij, ki se vedno bolj diferencirajo le na urbana območja in območja klasične agrarne pokrajine oziroma območja depopulacije (Klemenčič, 1987, 63-72).

Proces degradacije

Eden glavnih elementov v procesih diferenciacije podeželja in oblikovanja različnih tipov podeželske pokrajine je bila industrializacija, ki sta jo spremljala rast v industriji zaposlenega prebivalstva in posledično hiter upad deleža kmečkega prebivalstva. Proces industrializacije in z njo povezane deagrarizacije je pospeševal še koncept policentričnega regionalnega razvoja Slovenije, oziroma težnja po enakomernem razvoju podeželja v vsej Sloveniji. Industrializacija, pogojena s konceptom policentričnega razvoja, je pospešila tudi razvoj terciarnih in kvartarnih dejavnosti, kar je prispevalo k še hitrejši rasti števila izven kmetijstva zaposlenega prebivalstva (Vrišer, 1988, 35-50).

Tabela 1: Delež zaposlenih v Republiki Sloveniji po sektorjih gospodarskih dejavnosti, 1953-1991.

sektor gospodarskih dejavnosti	1953	1961	1971	1981	1991
primarni sektor	53,6 %	38,9 %	27,1 %	15,1 %	13,6 %
sekundarni sektor	28,7 %	37,1 %	45,7 %	48,3 %	40,9 %
terciarni sektor	9,5 %	9,8 %	14,8 %	20,5 %	22,4 %
kvartarni sektor	8,2 %	14,2 %	12,3 %	15,4 %	23,1 %
SKUPAJ	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Že v osemdesetih letih 20. stoletja, še posebej pa po slovenski osamosvojitvi, je zaradi racionalizacije v industriji in z njo povezanega propada nekaterih velikih industrijskih obratov, pričelo število v industriji zaposlenega prebivalstva hitro upadati. To je privedlo do oblikovanja nove socialne skupine nezaposlenega prebivalstva (Karta 1) in s tem povezanih številnih novih (zlasti socialnih) problemov (Popit, 1996/a: 3; Popit, 1996/b: 4).

Tabela 2: Število zaposlenih v industriji in število nezaposlenih v Republiki Sloveniji, 1988-1996.

leto	število zaposlenih	indeks (1988 = 100)	število nezaposlenih	indeks (1988 = 100)
januar 1988	386.108	100,0	25.371	100,0
1990	345.496*	89,5	55.441**	218,5
1991	321.465*	83,3	91.161**	359,3
1992	288.801*	74,8	118.224**	466,0
junij 1996	220.906	57,2	119.938	472,7

* letno povprečje; ** stanje 31. 12.

Viri: Pregled razvoja industrije in rudarstva (Tabela 18-1). V: Statistični letopis Republike Slovenije 1993. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1993, str. 221; Popit, I., 1996: Industriji se, kot kaže, splača le še predelovati hrano in kopati kamen. V: Delo, leto 38, št. 210, Ljubljana, 11. septembra 1996, str. 4; Brezposelne osebe in njihovo vključevanje v delo (Tabela 12-9). V: Statistični letopis Republike Slovenije 1993. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1993, str. 147; Popit, I.: Aprila spet manj dela. V: Delo, leto 38, št. 120, Ljubljana, 27. maja 1996, str. 3.

Hitro rast števila nezaposlenih je na ožjih in širših gravitacijskih območjih urbanih središč ali centralnih krajev vsaj do določene mere omilil razvoj terciarnih in kvartarnih dejavnosti, zlasti razvoj uslužnostne in proizvodne obrti. Obrti so se oprijeli tudi nekdanji v industriji zaposleni polkmetje, ki so razpolagali z majhno posestjo (hiša in gospodarsko poslopje ter dvorišče ob kmečkem domu). Gospodarsko poslopje je tako po novem služilo kot delavnica in skladišče, hiša pa poleg bivališča še kot pisarna. Podrobnejše raziskave kažejo, da je okrog 20 % novih podjetnikov izkoristilo za organizacijo podjetij navedene prednosti svojih kmečkih domov (Kirbus, 1992).

Širjenje proizvodne obrti na gravitacijska zaledja centralnih krajev ter drugih zaposlitvenih centrov je prispevalo k oblikovanju urbaniziranega podeželja in krčenju števila kmečkega prebivalstva na minimum (Karta 2 in 3).

Tabela 3: Število prebivalcev in delež kmečkega ter mestnega prebivalstva Republike Slovenije v obdobju 1869-1991.

leto	skupno štev. prebivalstva	št. preb. na km ²	% kmečkega prebivalstva	% mestnega prebivalstva
1869	1.128.768	55,7	81,4	13,6
1880	1.188.223	58,4	79,5	15,0
1890	1.234.056	60,9	75,7	15,6
1900	1.268.055	62,6	73,2	17,5
1910	1.321.098	65,2	66,6	19,6
1931	1.385.822	68,4	59,2	22,7
1948	1.439.800	71,1	48,9	26,9
1953	1.504.427	74,3	40,4	29,1
1961	1.591.523	78,6	30,9	33,2
1971	1.725.088	85,2	18,2	38,7
1981	1.891.864	93,4	9,4	48,9
1991	1.974.839	97,5	7,6	50,5

Viri: Klemenčič, V., 1992: *Settling Pattern and Demographic Structure of Slovenia*. V: SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 42; Statistični letopis Republike Slovenije 1995, Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1995, str. 70, 73, 525.

Tako je skoraj na vsem dolinskem in ravninskem svetu prišlo v zadnjih dveh desetletjih do zraščanja nekoč med seboj ločenih urbaniziranih območij (konurbacije), s tem pa tudi do zraščanja območij dnevne migracije delovne sile. Ta pojav je bil značilen za vsa območja, kjer je po osamosvojitvi Slovenije že izoblikovana mreža izobraževalnih, kulturnih ter zdravstvenih ustanov.

Tipi geografskih območij

Tako so se izoblikovali trije demografski tipi območij, zasnovani na populacijskem razvoju (Karta 4). V dolinskem in ravninskem svetu ter na obrobem gričevju se je izoblikovalo **območje urbanizacije**, za katerega je značilna stabilna rast števila prebivalstva v zadnjih nekaj desetletjih in polistruktura delovnih mest. Na obsežnih območjih gorskega, hribovitega in gričevnatega sveta (zlasti na obmejnih območjih) pa so se izoblikovala **demografsko ogrožena območja** s konstantnim nazadovanjem števila prebivalstva (Klemenčič, 1991: 26).

Med urbaniziranimi in perifernimi nerazvitimi območji pa so ostala nekatera

območja večinoma manjših centralnih krajev, kjer se med njihovimi bolj ali manj urbaniziranimi gravitacijskimi zaledji še vedno nahajajo obsežnejša neurbanizirana območja z večjim ali manjšim deležem agrarnega prebivalstva, v glavnem še vedno odvisnega od kmetijstva (tako imenovana prehodna območja). Ta relativno obsežna agrarna območja s posameznimi urbaniziranimi otoki okrog manjših centralnih krajev lahko najdemo tako v severovzhodni Sloveniji (Ormož, Ljutomer, Lenart), v alpskem svetu (Tolmin, Bovec, Kobarid) in v dravski dolini (Radlje, Muta, Vuzenica; Klemenčič, 1991, 26). Na nekaterih urbaniziranih območjih v dolinskem in ravninskem svetu je ob zraščanju nekdanjih med seboj ločenih obsežnejših urbaniziranih predelov prišlo tudi do prvih zametkov oblikovanja tipa metropolitanske regije. Ta pojav je najbolj izrazit na širšem območju Ljubljane, ki sega na severu do Kamnika ter Škofje Loke, na jugu pa do Vrhnike in Grosuplja z njihovimi zaledji. Močna urbanizirana jedra so se izoblikovala še na vsem obalnem območju med Koprom, Izolo in Piranom, na Goriškem, na območju Celjske kotline, na Dravskem polju med Mariborom in Ptujem ter na Gorenjskem med Kranjem, Radovljico in Jesenicami. V novejšem obdobju se prvi znaki takega zraščanja pojavljajo tudi na Koroškem med Slovenj Gradcem, Dravogradom, Ravnimi in Prevaljami ter v Prekmurju med Mursko Soboto in Lendavo (Klemenčič, 1994, 67-84).

Tabela 4: Tipi demografskih območij leta 1981 in 1991.

tipi demografskih območij	leto 1981 delež %		leto 1991 delež %		
območje urbanizacije	površ. v km ²	3.155	15,6	4.059	20,0
	št. preb. št.	1.121.012	59,3	1.284.727	65,3
	preb./km ²	355,3		316,5	
prehodna območja	površ. v km ²	10.576	52,2	7.922	39,2
	št. preb. št.	565.550	29,9	421.562	21,5
	preb./km ²	53,5		53,2	
območje depopulacije ter nenaseljena območja	površ. v km ²	6.522	32,2	8.272	40,8
	št. preb. št.	205.302	10,8	259.697	13,2
	preb./km ²	31,5		31,4	
SLOVENIJA	površ. v km ²	20.253	100,0	20.253	100,0
	št. preb. št.	1.891.864	100,0	1.965.986	100,0
	preb./km ²	93,4		97,1	

Viri: Klemenčič, V., 1991: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja (=Tendencies in transformation of Slovene rural areas). V: Geografski vestnik 63. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, str. 32; Klemenčič V., 1994: Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot nove države. V: Znanstvena revija, leto 6, št. 1. Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 72.

Posebnosti preobrazbe podeželja v Sloveniji

Preoblikovanje agrarnega podeželja, ki se je v Sloveniji izvršilo v zadnjih štiridesetih letih, se precej razlikuje od razvoja podeželja v zahodnoevropskih državah. Tako so se na primer v Sloveniji obsežna podeželska območja urbanizirala v približno štiridesetih letih. V približno enakem obdobju pa je delež kmečkega prebivalstva upadel s približno 50 % na okrog 5 %. Na drugi strani pa so se ti procesi v zahodnoevropskih državah vršili od 80 do 120 let (Klemenčič, 1987, 63-72). Pri tem je potrebno še enkrat opozoriti na koncept policentričnega regionalnega razvoja, ki je bil v Sloveniji eden glavnih dejavnikov širjenja urbanizacije na podeželje, do katerega je prišlo zaradi hitre industrializacije ter razvoja terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Na širjenje urbanizacije sta vplivala tudi razvoj prometne infrastrukture in hitra motorizacija, ki sta dnevnemu migrantu omogočila hitrejši dostop do delovnih mest kot v obdobju, ko je bil še vezan na javni prevoz (Černe, 1989; Černe, 1992, 24-38). Temu pojavu je sledilo tudi širjenje uslužnostnih in proizvodnih terciarnih dejavnosti, zlasti na hribovito obrobje (do nedavna še populacijsko labilna območja na obrobju urbaniziranih območij).

Posebnosti razvoja urbanizacije in gospodarskega napredka v Sloveniji se kažejo tudi v specifični podobi urbane podeželske pokrajine. Njena glavna značilnost je, da je prebivalstvo, ki se je vključilo v neagrarne dejavnosti, v veliki meri obdržalo svojo zemljo in jo marsikje še danes obdeluje. To je v preteklih obdobjih privedlo do večanja števila tako imenovanih polkmečkih obratov, oziroma delavsko-kmečkih družin (Klemenčič, 1991, 25-41). Na omenjenih območjih se je v času procesa urbanizacije spremenila tudi zemljiška struktura, na kar je v preteklih desetletjih vplivalo zlasti poddržavljanje zemlje na ravninskih in dolinskih območjih in združevanje te poddržavljene zemlje v velike komplekse. Tako so nekdanji veliki "družbeni" in danes še vedno državni kmetijski obrati zavzeli najugodnejšo ravninsko zemljo. Nasprotnemu pojavu je bilo lahko slediti na hribovitih perifernih območjih, kjer se je v glavnem še vedno zadržala zemljiška struktura, ki datira v 19. stoletje (Klemenčič, 1994, 70).

Ob uvedbi socialističnega načina gospodarstva je bilo v težnji po oblikovanju velikih zaokroženih parcel kmetom odvzetih več kot 10 % najugodnejših zemljišč za kmetijsko obdelavo. V glavnem je šlo za obdelovalne površine na ravninskem in dolinskem svetu, deloma pa tudi na gričevnatih vinorodnih območjih. Ta zemlja je pomenila osnovo za oblikovanje velikih državnih agrokombinatov, ki naj bi predstavljali temelj uspešnejšega

tržnega gospodarstva. Poleg nacionalizirane zemlje kmetov so agrokombinati nastajali tudi na kompleksih nacionalizirane veleposesti ter cerkvene zemlje. To odtujevanje zemlje, ki je v glavnem potekalo na račun bolj ali manj prisilnega odkupa ali odvzema, je že tako slabo zemljiško strukturo kmetov še bolj poslabšalo (Belec, 1992/ 19-23).

Omenjeni procesi socializacije zemlje in vzporednega oblikovanja agrokombinatov so na obsežnih delih ravninskega sveta in v nekaterih vinorodnih območjih povsem spremenili zunanji izgled pokrajine, kjer so drobno parcelacijo zamenjali kompleksi arondiranih zemljišč. Ob tem je potrebno še omeniti, da je kljub težnjam po socializaciji zemlje ostalo v Sloveniji (v primerjavi z drugimi območji nekdanje Jugoslavije oziroma drugimi tedanjimi socialističnimi državami Srednje in Jugovzhodne Evrope) v zasebni lasti sorazmerno veliko kmetijskih površin; okrog 90 % (Klemenčič, 1992/ 99-110).

Tabela 5: Velikost posesti gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom leta 1991 v Republiki Sloveniji.

število vseh gospodinjstev v Republiki Sloveniji	640.329	
delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom	24,4 %	
število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom	156.549	100,0 %
do 1,00 ha	44.428	28,4 %
1,01 - 3,00 ha	35.081	22,4 %
3,01 - 5,00 ha	21.246	13,6 %
5,01 - 10,00 ha	28.112	18,0 %
10,01 ha in več	27.682	17,6 %

Vir: Statistični letopis Republike Slovenije 1992, Zavod Republike Slovenije za statistiko, str. 401.

Velikost posesti gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, ki močno zaostaja za primerljivo velikostjo posesti v državah EU, predstavlja v Sloveniji enega pomembnejših dejavnikov oblikovanja specifične oblike kulturne pokrajine in specifičnega razvoja strukture nekmečkega, polkmečkega in kmečkega prebivalstva. Tako danes polkmečko prebivalstvo na urbaniziranih območjih izkorišča zemljo precej bolj selektivno (obdelane ostajajo samo kmetijske površine v bližini doma) kot v času, ko je še bilo popolnoma odvisno od zemlje in jo je zato izkoriščalo maksimalno. Povsem drugačna slika pa je na perifernih območjih, kjer še danes prevladuje neugodna zemljiška struktura, v kateri prevladujejo majhne parcele, ki so tudi

po več kilometrov oddaljene od kmečkega doma. Proizvodnja je zato neracionalna in draga, kar velja za skoraj vse kmečke obrate, ki imajo manj kot 10 hektarjev zemlje (Gliha, 1986/ 441; Klemenčič, 1994/ 70).

S socializacijo zemlje je bilo zasebnemu kmetijstvu, ki je bilo omejeno na maksimalno velikost 10 hektarjev obdelovalne zemlje, onemogočalo oblikovanje večjih posesti, kot je bilo to na primer po drugi svetovni vojni mogoče v zahodnoevropskih državah. Na slabšanje zemljiške strukture pa je vplivalo tudi drobljenje posesti med dediče. Tako so si dediči na urbaniziranih območjih na podedovani zemlji zgradili hiše urbanega mestnega tipa, relativno velika parcela ob hiši pa jim služi za pridelavo zelenjave ali sadja za lastno porabo, včasih pa tudi za prodajo (Klemenčič, 1991/ 27).

Proces drobljenja zemlje, na katerega sta na urbaniziranih območjih vplivala razkroj zasebnih kmetijskih obratov in zakonska omejitev posesti na 10 hektarjev, je postal ovira racionalni kmečki proizvodnji na zemljiščih, ki niso bila podržavljena. Ta proces je na eni strani privedel do zmanjšanja povprečne velikosti kmetije (od okrog 8,5 hektarja 1931, na okrog 5,5 hektarja leta 1991) in opuščanja obdelave parcel, ki so oddaljene od kmečkega doma.

To neugodno stanje se je malo izboljšalo šele po slovenski osamosvojitvi leta 1991, ko lahko (sicer v skromnem obsegu) sledimo večanju deleža kmetij z več kot deset hektarji obdelovalne zemlje (Karta 5) v glavnem na račun najemanja zemlje od malih kmetov, ostarelih kmetov, polkmetov ali neporočenih gospodarjev. Vendar pa ta proces še zdaleč ni tako intenziven kot v državah EU.

Na perifernih demografsko ogroženih območjih, ki obsegajo večino gorskih, hribovitih ali gričevnatih območij alpskega, subpanonskega in kraškega sveta, pa lahko sledimo intenzivnemu opuščanju obdelanih površin, zlasti tistih, ki so oddaljena od kmetije (na primer v jasah sredi gozdnega sveta) in za kmetijstvo izrabo neprimernih zemljišč. Vzroke za to moramo iskati tudi v slabi prometni infrastrukturi, staranju prebivalstva, odseljevanju in nizkemu naravnemu prirastku.

Za slovensko podeželje je značilno tudi nazadovanje deleža aktivnega kmečkega prebivalstva. Ta proces se uveljavlja tako na razvitih urbanih kakor tudi na perifernih oziroma demografsko ogroženih območjih, saj velikost kmetije in celotna zemljiška struktura slovenskemu kmetu ne omogočata konkurenčne kmetijske proizvodnje v primerjavi z deželami EU (Klemenčič, 1995/ 24-29).

Največje razlike med razvitimi urbanimi in perifernimi oziroma demografsko ogroženimi območji pa se kažejo v infrastrukturni opremljenosti. Pri tem je potrebno izpostaviti zlasti slabo prometno povezanost perifernih območij z urbanimi območji. Nižji pa je tudi osebni standard prebivalstva, kar tamkajšnje prebivalstvo sili k odseljevanju. To pa posledično prispeva k znižanju naravnega prirastka in staranju. Tako so mnoga periferna območja že zaradi neugodne starostne strukture zapisana dokončnemu odmiranju.

Rezultat neugodne zemljiške strukture in opisanih procesov se kaže tudi v spreminjanju strukture zemljiških kategorij v Sloveniji. Pri tem je zaskrbljujoče zlasti krčenje obsega njiv, vinogradov, sadovnjakov, travnikov in pašnikov, kateremu lahko sledimo v celotnem obdobju med letoma 1900 in 1990, ter hitro večanje obsega gozdov in nerodovitnih površin (Vrišer, 1992/ 56).

Tabela 6: Spreminjanje zemljiških kategorij na ozemlju Republike Slovenije (površine in deleži).

zemljiška kategorija	leto 1900		leto 1953		leto 1990	
	v 000 ha	%	v 000 ha	%	v 000 ha	%
njive in vrtovi	382,6	18,8	358,4	17,7	247,0	12,2
vinogradi	—	—	14,8	0,7	36,2	1,8
sadovnjaki	45,9	2,3	31,4	1,5	21,5	1,1
travniki	340,1	16,7	347,9	17,2	347,7	17,2
pašniki	334,3	16,5	302,1	14,9	211,5	10,4
gozdovi	838,4	41,3	861,0	42,5	1024,5	50,6
nerodovitno	66,3	4,4	112,2	5,4	134,5	6,6
s k u p a j	2029,9	100,0	2027,2	100,0	2025,4	100,0

Vir: Vrišer, I., 1992: Economic-Geographic Development of Slovenia. V: SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 51-64.

Razpoložljivi podatki po zemljiških kategorijah nam kažejo na močne tendence procesov ozelenjevanja (zamenjavi kmetijskih površin za travnike in pašnike) in ogozdovanja. Tem procesom, ki so posledica opuščanja obdelovalnih površin, lahko sledimo zlasti na perifernih hribovskih območjih. Ne smemo prezreti tudi dejstva, da se prelog (opuščanje zemlje) vse bolj uveljavlja tudi na nekaterih ravninskih in za kmetijstvo ugodnih območjih. Problem širjenja preloga (pa naj bo to socialnega ali tehničnega) bo v bodoče eden glavnih problemov, pa tudi eden glavnih vzrokov sprememb v zunanji podobi pokrajine.

Problemi nadaljnega preučevanja podeželja v Sloveniji

Prav gotovo se v Sloveniji premalo ukvarjamo s problemom opuščanja obdelave zemlje in z vsemi njenimi posledicami. Ob stihijem spreminjanju zemljiških kategorij, večanju deleža neobdelanih kmetijskih površin ter ob vse intenzivnejšem ozelenjevanju in ogozdovanju bi morali čim prej začeti vsaj evidentirati in spremljati vse naštete procese. Le na ta način bomo lahko pristopili tudi k učinkovitemu reševanju teh problemov, saj se nikakor ne smemo sprijazniti z nekaterimi vse pogostejšimi razmišljanji, da neraven svet (z izjemo vinorodnih območij) ni primeren za kakršnokoli obdelavo. Še posebej, ker terciarno gričevje v severovzhodni Sloveniji (Goričko, Slovenske gorice, Haloze in Dravinjske gorice) ter flišni svet Brkinov, Vipavskega, Goriških Brd in Šavrinov ne sestavljajo le strma pobočja, temveč široke slemenske uravnave, ki nudijo relativno ugodne pogoje za poselitev ter kmetijsko izkoriščanje zemlje.

Tudi v Sloveniji bo potrebno sistematično pristopiti k reševanju problema rabe zemlje na hribovitih območjih, tako kot so to že pred nekaj desetletji storili v zahodnoevropskih državah. Tam so v okviru svojih regionalno-prostorskih načrtov začeli na eni strani vzpodbujati sistem najemanja ali odkupa zemlje od tistih kmetov, ki so opuščali obdelavo, s tem pa so na drugi strani pospešili večanje kmetij in posledično tudi cenejšo proizvodnjo.

Usmerjanja rabe kmetijskih površin, ki bi v hribovitih območjih morale temeljiti zlasti na večanju kmetij, bi se morali v Sloveniji lotiti v okviru ukrepov ob uvajanju tržnega gospodarstva v kmetijstvu. Ker pa kmet verjetno še vedno ne bi bil sposoben kriti vseh izdatkov za obdelavo kmetijskih površin, bi moral biti za to primerno nagrajen, saj bi vzdrževanje kulturne pokrajine (zlasti v hribovitih območjih) morale biti tudi v interesu države. Če pa bi v procesu usmerjanja rabe kmetijskih površin slučajno prišlo do presežka za kmetijsko proizvodnjo primernih zemljišč, bi morali ta zemljišča zavarovati, vzdrževanje neobdelanih površin pa vključiti v ekološke programe.

S sodelovanjem različnih strok bi lahko ob sprotnem opazovanju in programiranju racionalnih sprememb namenske izrabe zemljišč ustavili stihijski razvoj opuščanja obdelave za kmetijstvo primernih površin, še posebej pa stihijsko ozelenjevanje in ogozdovanje. Pri tem bi lahko precej pomagala tudi geografska stroka s svojimi več desetletnimi izkušnjami pri opazovanju in spreminjanju razvoja agrarnih površin. Njen prispevek bi lahko

bil dobrodošel zlasti pri sistematičnem spremljanju in vrednotenju zemljišč v procesu deagrarnizacije celotne Slovenije.

PROCESI DEAGRARNIZACIJE IN URBANIZACIJE SLOVENSKEGA PODEŽELJA

Povzetek

Ozemlje današnje Republike Slovenije je v obdobju od petdesetih do devetdesetih let 20. stoletja doživelo hitro urbanizacijo in deagrarnizacijo. Procesi diferenciacije podeželja, ki so se pod vplivom industrializacije začeli že nekaj let po drugi svetovni vojni, so skoraj enotno agrarno podeželje razdelili na območja urbanizacije, prehodna območja in območja depopulacije. Industrializacijo, pogojeno s konceptom policentričnega regionalnega razvoja, je spremljala tudi hitra rast deleža v industriji zaposlenega prebivalstva in posledično hiter upad deleža kmečkega prebivalstva.

Na preoblikovanje agrarnega podeželja in širjenje urbanizacije sta vplivala tudi razvoj prometne infrastrukture in hitra motorizacija, ki sta dnevnomu migrantu omogočila hitrejši dostop do delovnih mest kot v obdobju, ko je bil še vezan na javni prevoz. Temu je sledilo tudi širjenje uslužnostnih in proizvodnih terciarnih dejavnosti, zlasti v hribovita (do nedavna še populacijsko labilna) območja na obrobju urbaniziranih območij.

Posebnosti razvoja urbanizacije slovenskega podeželja se v primerjavi s temi procesi v zahodnoevropskih državah kažejo zlasti v specifični podobi urbanizirane podeželske pokrajine. Njena glavna značilnost je, da je prebivalstvo, ki se je vključilo v neagrarne dejavnosti, v veliki meri obdržalo svojo zemljo in jo marsikje še danes obdeluje. To je v preteklih obdobjih privedlo do večanja števila tako imenovanih polkmečkih obratov, oziroma delavsko-kmečkih družin. Na območjih, ki so bila podvržena procesom urbanizacije, se je spremenila tudi zemljiška struktura. Na to je v preteklih desetletjih vplivalo zlasti poddržavljanje zemlje na ravninskih in dolinskih območjih in združevanje te poddržavljene zemlje v velike komplekse ter oblikovanje velikih "družbenih" kmetijskih obratov, ki so zavzeli najugodnejšo ravninsko zemljo.

Nasprotnemu pojavu pa smo lahko sledili na hribovitih perifernih območjih, kjer se je v glavnem še vedno zadržala zemljiška struktura, ki datira v 19. stoletje. Rezultat te neugodne zemljiške strukture se kaže zlasti v krčenju

obsega njiv, vinogradov, sadovnjakov, travnikov in pašnikov ter v hitrem večanju obsega gozdov in nerodovitnih površin. Seveda pa ne smemo prezreti tudi dejstva, da se prelog (opuščanje zemlje) vse bolj uveljavlja tudi na nekaterih ravninskih in za kmetijstvo ugodnih območjih.

Prav gotovo se v Sloveniji premalo ukvarjamo s problemom opuščanja obdelave zemlje in posledicami, ki so povezane s tem problemom. Ob stihij-skem spreminjanju zemljiških kategorij, večanju deleža neobdelanih kmetijskih površin ter ob vse intenzivnejšem ozelenjevanju in ogozdovanju bi morali čim prej začeti vsaj evidentirati in spremljati vse naštete procese. Le na ta način bomo lahko pristopili tudi k učinkovitemu reševanju teh problemov, saj se nikakor ne smemo sprijazniti z nekaterimi vse pogostejšimi razmišljanji, da neraven svet (z izjemo vinorodnih območij) ni primeren za kakršnokoli obdelavo.

Usmerjanja rabe kmetijskih površin, ki bi v hribovitih območjih morale temeljiti zlasti na večanju kmetij, bi se morali v Sloveniji lotiti v okviru ukrepov ob uvajanju tržnega gospodarstva v kmetijstvu. Ker pa kmet verjetno še vedno ne bi bil sposoben kriti vseh izdatkov za obdelavo kmetijskih površin, bi moral biti za to primerno nagrajen, saj bi moralo biti vzdrževanje kulturne pokrajine (zlasti v hribovitih območjih) tudi v interesu države. S sodelovanjem različnih strok bi tako lahko ob sprotne opazovanju in programiranju racionalnih sprememb namenske rabe zemljišč ustavili stihijski razvoj opuščanja obdelave za kmetijstvo primernih površin, še posebej pa stihijsko ozelenjevanje in ogozdovanje.

PROCESSES OF DEAGRARIZATION AND URBANIZATION OF SLOVENE RURAL AREAS

Summary

On the territory of today's Republic of Slovenia in the period of 1950s till 1990s fast urbanization and deagrarization occurred. Processes of differentiation of the rural areas which has under the influence of industrialization began soon after World War II and has divided until then almost uniformed rural areas into the regions of urbanization, regions of transition and regions of depopulation. Industrialization which was conditioned by the concept polycentric regional development was accompanied with fast increase of population employed in industry and consequently fast

decrease in the percentage of the rural population.

Transformation of rural areas and spread of urbanization was also influenced by development of road infrastructure and fast motorization, which enabled daily migrants faster travels to work place as before, when they still depended on public transportation. This development in transportation was also followed by spread of service and production of tertiary sector, especially into the mountainous regions where population was not stabilized at the outskirts of the urbanized regions.

The consequences of the urbanization of Slovene rural areas in comparison with those processes in West-European countries are shown especially in specific image of urbanized rural areas. Population which got its employment in secondary and tertiary sector kept its' farmland. In many cases the members of these families are still working on the farmland. In the past this led in to the increase of number of such families. The regions in which processes of urbanization took place changed also land structure. This was the consequence of nationalization of the land in the plains and valley regions and unification of this nationalized land in larger complexes and the formation of great "socialist" farms which got the best land in the plains.

On the periphery in the mountainous regions the land structure dated into the 19. century was kept. As a result of this unfavorable land structure is shown especially in reducing of the size of cultivated fields, vineyards, orchards, meadows and pastures and in fast increase in volume of forests and barrenness areas. Of course we should not oversee also the fact that it is also the case in some areas of the fertile land.

In Slovenia we are not dealing enough with the problem of abandoning the fertile lands and its consequences. We should pay more attention to the problem. Among other things we should fight the notions that mountainous regions are not suitable for any type of farming with the exception of vineyards. The farms in the mountains should be enlarged. In Slovenia we should try to do our best in the process of introducing market economy in farming. Farmer should get subsidies from the state for keeping the culture landscape which should be in the interest of the state. With the co-operation of different disciplines we could introduce rational changes in land use and stop uncontrolled development of non-use of the land which is suitable for farming, especially uncontrolled overgrowth of grass and forests.

Literatura in viri

Belec, B., 1992: Denationalisierung und ihre Konsequenzen für die Agrarwirtschaft in Slowenien. V: Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung-Heft 108: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth/ Universität Bayreuth, str. 19-23.

Černe, A., 1989: Prometno omrežje in urbani razvoj SR Slovenije (doktorska disertacija na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete). Ljubljana.

Černe, A., 1992: European Aspects of Slovenian Transport System. V: Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung-Heft 108: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth/ Universität Bayreuth, str. 24-38.

Geografski atlas Slovenije,1998:/ država v prostoru in času. Ljubljana, DZS.

Kirbus, T., 1992: Drobno gospodarstvo kot element socialno-geografske transformacije slovenskega podeželja (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti). Ljubljana, 403 strani.

Klemenčič, V., 1987: Slovenija v luči socialnogeografske preobrazbe. V: Zbornik-10. Derčevi pediatrični dnevi. Ljubljana, Univerzitetni klinični center, str. 63-72.

Klemenčič, V., 1991: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja (=Tendencies in transformation of Slovene rural areas). V: Geografski vestnik 63. Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, str. 25-40.

Klemenčič, V., 1992/a: Settling Pattern and Demographic Structure of Slovenia. V: SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 41-49.

Klemenčič, V., 1992/b: Wandlungstendenzen im ländlichen Raum Sloweniens. V: Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. Band 37. Regensburg, str. 99-110.

Klemenčič V., 1994: Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot nove države. V: Znanstvena revija, leto 6, št. 1. Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 67-84.

Klemenčič, V., 1995: Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah. V: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet, Ljubljana, 27. junij 1995. Ljubljana, str. 24-29.

Popit, I., 1996/a: Aprila spet manj dela. V: Delo, leto 38, št. 120, Ljubljana, 27. maja 1996, str. 3.

Popit, I., 1996/b: Industriji se, kot kaže, splača le še predelovati hrano in kopati kamen. V: Delo, leto 38, št. 210, Ljubljana, 11. septembra 1996, str. 4.

Statistični letopis Republike Slovenije 1992. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Statistični letopis Republike Slovenije 1993. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Statistični letopis Republike Slovenije 1995. Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Vrišer, I., 1988: Die Industrie in der Slowenien-Entwicklung und Strukturen. V: Wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen Ländern verschiedener gesellschaftlicher Systeme. Bayreuth/, Universität Bayreuth, str. 35-50.

Vrišer, I., 1992: Economic-Geographic Development of Slovenia. V: SLOVENIA, geographic aspects of a new independent European nation. (Published on the occasion of the 27th Geographical Congress "Future constructions of the world political map: Underlying factors" at Washington, 1992). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 51-64.